

Bitwa na Kosowym Polu jako mit kształtujący tożsamość serbską

ZUZANNA SIELSKA

Uniwersytet Śląski
zuzannasielska@gmail.com

Wprowadzenie

Mity i legendy są nieodłącznymi elementami kształtującymi świadomość każdego narodu i to nie tylko jako opowieści o wielkich wojnach czy męźnych bohaterach, poświęceniu oraz odwadze, lecz także jako instrumenty władzy, dzięki którym można kreować przestrzeń polityczną i sterować uczuciami obywateli. Szczególny wydaje się być przykład Serbii, na terenie której, po rozpadzie Jugosławii i w następstwie krwawej wojny, powstało państwo narodowe, usiłujące sprostać procesowi redefinicji swojej tożsamości. Mit o wspaniałej bitwie na Kosowym Polu był i jest doskonałą opowieścią, która porusza serca wszystkich Serbów, bowiem rysuje historię złotych czasów państwa serbskiego, które po stoczonych walce po dziś dzień nie może wrócić do okresu swojej świetności. Historyczna walka znacząco zapisała się w pamięci serbskiej i towarzyszyła społeczeństwu przez wieki, po współczesne czasy. Fakt ten wydaje się być niewiarygodny, ponieważ bitwa na Kosowym Polu rozegrała się w XIV wieku. Wpływ na to miały przede wszystkim romantyczne tendencje XIX wieku, które odwoływały się do tradycji folkloru, a tym samym do słowiańskich mitów. To właśnie epoka romantyzmu na nowo przywołała pieśni o męźnych bohaterach i królach, formując narrację o dziejach narodu. Współcześnie, w wyniku ostatnich konfliktów na Bałkanach oraz

zręcznego wykorzystania opowieści przez polityków, pamięć wielkiej bitwy znów pojawiła się w świadomości narodu.

Mit, pamięć zbiorowa i tożsamość

Mit jest nieodłącznym elementem tożsamości danego społeczeństwa. Jego pojęcie wywodzi się z greckiego *mythos*, oznaczające słowo, mowę, historię, wykładnię wiary. Za pomocą mitu człowiek może nie tylko objaśnić rzeczywistość wokół niego, ale także swoje miejsce w świecie (Gjurgjan 1995: 39). W starożytności mit został przeciwstawiony nauce jako coś nierzeczywistego i fałszywego. Jedynie sofisci twierdzili, iż jest on ważnym składnikiem społeczeństwa i doszukiwali się jego antropologicznych właściwości (Gjurgjan 1995: 41). W późniejszych czasach był przedstawiany jako skomplikowane zjawisko kulturowe, eksplikowane na wielu płaszczyznach. Mircea Eliade charakteryzował mit jako świętą historię, która odwołuje się do legendarnych początków (Eliade 1998: 7; 11). Mit składa się z prostych symboli, przemawiających do człowieka swą klarownością. Leszek Kołakowski widział w nim narzędzie zatrzymujące czas poprzez przekazywanie potomnym tych samych treści i wartości, kształtujących percepcję rzeczywistości (Kołakowski 1972: 14). Ivan Čolović natomiast traktuje mit jako baśń, kolektywną opowieść czy ludzkie wierzenie w pewien opisywany stan rzeczy. Najczęściej kreatorami narracji są politycy, którzy tworzą duchową przestrzeń narodu (Čolović 2014: 62-66). W pełni świadomi znaczenia i roli mitów w życiu społecznym, architekci przestrzeni zbiorowych, dostarczają symbole, które utarły się w pamięci, biorąc tym samym udział w kształtowaniu postrzegania historii, w odniesieniu do współczesnej rzeczywistości.

Jednak ukonstytuowany już mit musi zostać w pewien sposób zaaplikowany do świadomości danego narodu, za co odpowiedzialna jest pamięć zbiorowa. Nadmienić trzeba, że kwestia pamięci jest jednym z najistotniejszych problemów współczesnej nauki, a od pewnego czasu zaobserwować można renesans tego zagadnienia. Trendbadawczy zapoczątkowany został przez francuskiego socjologa, Mauricea Halbwachsa, który jako pierwszy wprowadził do dyskursu nauk humanistycznych problematykę pamięci zbiorowej oraz jej społecznych uwarunkowań, które nazwał „ramami” (Halbwachs 2008: 98-99). Halbwachs był zdania, iż pamięć o historii, kształtowana w drodze socjalizacji i wewnątrzgrupowego przekazu, jest nośnikiem podstawowych wartości i wzo-

rów zachowania, obowiązujących w grupie społecznej bądź narodowej (Halbwachs 2008: 98-99). Warto podkreślić, że pamięć indywidualna warunkowana jest pamięcią zbiorową, definiowaną także jako pamięć społeczna. Spore znaczenie w badaniach nad tą ostatnią miało wprowadzone przez Jana Assmanna pojęcie pamięci kulturowej. Niemiecki egiptolog doszedł on do wniosku, że: „historia to rezultat działania i pamiętania. Historia jest nam dana wyłącznie przez pamięć, a to, co się dzieje, staje się zapamiętywane jako działanie” (Assmann 2008: 243). To właśnie pamięć jest tworzona przez wspólnotę, która decyduje o tym, co ocaleje z przeszłości i zapisze się na kartach historii, a co odejdzie w zapomnienie. Pamięć historyków również jest uzależniona od kontekstu społecznego. Występuje tutaj sprzężenie zwrotne, które znacząco wpływa na obydwie elementy. Treści określające pamięć zbiorową mają swoje źródło w ideologicznie motywowanej historiografii, która jest wyznaczona przez treści podręczników szkolnych, lecz źródłem pamięci zbiorowej i świadomości mogą być także wspólne przeżycia narodu, budujące wartości przekazywane w domu i szkole. Warto podkreślić, że pamięć może być ujmowana w szerszym kontekście społecznym jako ważny element budowania tożsamości zbiorowej, dlatego też często jest poddawana manipulacji (Csáky 2014: 207-212). Pamięć zbiorowa jest jednym z elementów tożsamości, która integruje i spaja daną społeczność. Kontrowersje wywołuje obecnie polityczny wymiar pamięci oraz problem jej instrumentalizacji przez przedstawicieli władzy. Ważnym punktem wyjścia do zrozumienia tożsamości narodowej jest historia i jej zmitologizowanie. Istotny jest także proces kształtowania zbiorowej pamięci historycznej, a ponadto wiedza o przeszłości, wynikająca z tekstów literackich, wypowiedzi politycznych czy pieśni ludowych. Wpływały one znacznie na mitologizację dziejów Bałkanów, tworząc nośniki historii, które kreowały specyficzny język ideologii.

Innym ważnym aspektem jest tożsamość, która może być rozpatrywana na wielu płaszczyznach i nie posiada jednej definicji. Zygmunt Bauman pisze, iż z tożsamością mamy do czynienia w chwili, kiedy musimy się określić, w sytuacji niecodziennej bądź kiedy zmieniamy swoje otoczenie, „idea »tożsamości«” zrodziła się z kryzysu przynależności” (Bauman 2006: 22). Znaczące z punktu widzenia pamięci i mitu będzie wyróżnienie tożsamości społecznej, kulturowej oraz narodowej. Tożsamość kulturowa jest jedną z odmian tożsamości społecznej i cechuje się trwałą identyfikacją konkretnej zbiorowości i jej członków. Posiada historyczne uwarunkowania, a w jej skład wchodzi: elementy dziedzictwa kulturowego, elementy struktury danej kultury (wierze-

nia, wspólny język, zespół idei poglądów, obyczajów) oraz kontekst zewnętrzny relacji z innymi kulturami, bądź ich całkowity brak (Mizgalski 2008: 28). Tożsamość kulturowa jest trwałą identyfikacją członków społeczeństwa z układem kulturowym tworzonym przez zespół idei, przekonań, poglądów, z konkretnymi zwyczajami i obyczajami oraz z danym systemem aksjologicznym i normatywnym. Można stwierdzić, że jest to pewna konwencja, umowa między jednostkami, które ją tworzą, co do cech kulturowych, które odróżniają tę grupę od innych. Każda wspólnota tworząca kulturę ulega ciągłym dynamicznym przemianom, jednakże im bardziej są one ekspansywne, tym trudniej określić etos danej generacji (Nikitorowicz 2005: 81). Tożsamość narodowa to refleksyjny stosunek narodu wobec samego siebie, a tym samym zbiorowa samowiedza i możliwość samookreślenia członków tej zbiorowości (Wojtaszczyk & Jakubowski 2007: 187). Jest ona skupiona wokół elementów kształtujących kulturę danego narodu. Jednym z ogniw tworzących tożsamość narodową jest państwo w sensie ekonomiczno-politycznym, ale, co najważniejsze, spoiwem może być także jego brak (Mizgalski 2008: 181). Innym z elementów wpływających na konstytuowanie się tożsamości narodowej jest religia. Można wskazać wiele zbiorowości, które budowały swoją tożsamość przy użyciu dyskursu religijnego.

Symbole, mity, legendy oraz uświęcanie bohaterów to także elementy spajające tożsamość. Leszek Kołakowski jest zdania, iż żaden naród nie może trwać bez świadomości, że jego obecne jestestwo jest przedłużeniem istnienia w przeszłości (Kołakowski 2011: 136-148). Tożsamość narodowa w historycznym ujęciu „opiera się na pamięci narodowej, w której są utrwalone, niekiedy także w formie baśniowej, jego początki i późniejsze dzieje” (Wojtaszczyk & Jakubowski 2007: 189). Większość narodów utożsamia się ze złotym wiekiem swojego państwa, tym samym przedłużając pamięć o tym niezwykłym czasie, szczególnie wtedy, gdy wewnątrz państwa rodzą się problemy, a jego atrybuty zostają zagrożone. Ivan Čolović zaznacza, iż „każda forma sprawowania rządów, a więc także i demokracja, nie jest wolna od własnych mitów” (Čolović 2001: 165).

Bitwa na Kosowym Polu – źródła historyczne, przebieg i konsekwencje

Bitwa na Kosowym Polu została opisana w wielu źródłach historycznych, jednak przedstawiają one niepełne informacje, które rzutują na próby wiernego odtworzenia walki. W konsekwencji powstało wiele mitów i legend dotyczących bitwy

na Kosowym Polu. Kontrowersje dotyczą przyczyn walki, uzbrojenia i liczebności obu armii, a nawet miejsca bitwy i jej wyniku. O bitwie na Kosowym Polu możemy się dowiedzieć nie tylko z dziejopisów serbskich, lecz także z przekazów tureckich, bizantyjskich, bośniackich, dubrownickich i zachodnioeuropejskich. W ich skład wchodzi korespondencje dyplomatyczne, zalecenia ambasadorów, sprawozdania podróżników, relacje kronikarzy, zapiski mnichów oraz literackie przypowieści uczonych hagiografów (Šuica 2012: 300). Większość przekazów dotyczących bitwy była związana z liturgią religijną, a opisujący ją duchowni skupiali się bardziej na męczeńskiej śmierci bohaterów (Czamańska & Leśny 2015: 12) i znaczeniu religijnym walki, niż na wiernym odtworzeniu historii. Najstarsze zachowane informacje o bitwie na Kosowym Polu to przede wszystkim zapiska na Paterykonie z Pecia, autorstwa Pachomiusza, *Slovo o knezu Lazaru* Danila III oraz *Natpis na Mramornom stabu na Kosovu*, które zostało stworzone przez syna Lazara i było swoistym epitafium dla zmarłego mu ojca. Źródłem wiedzy o bitwie, zasługującym na wnikliwą analizę, są także *Pamiętniki janczara*, które napisał Konstantyn Mihajlović z Ostrovicy pod koniec XV wieku.

Jednak wymienione źródła najczęściej podają informacje ze sobą nietożsame i brakuje w nich szczegółowych danych związanych z wydarzeniami. O ile dla serbskich kronik bitwa była niewyobrażalną klęską, o tyle dziejopisarze tureccy nie zobaczyli w tym wydarzeniu nic doniosłego, mając na uwadze wiele potyczek, które stoczyli w tamtych czasach. Istnieje wiele innych sprzeczności, uniemożliwiających właściwe odczytanie informacji o bitwie na Kosowym Polu, między innymi nieścisłości związane ze śmiercią Murada I. W niektórych źródłach tureckich podano, że to Bayezid I zlecił zamordowanie swojego ojca (Czamańska & Leśny 2015: 5-6), inne wskazują tajemniczą liczbę dwunastu rycerzy. Istnieje też zapis o odważnym serbskim rycerzu, który miał dokonać tego czynu. Kontrowersje dotyczą również korespondencji Tvrtka I, króla Bośni i Hercegowiny, który już w sierpniu 1389 roku w liście do Trogiru i Florencji pisał o zwycięstwie swoich oddziałów nad niewiernymi. Odpowiedź rady miejskiej Florencji z października tego roku była utrzymana w takim samym tonie, sławiąc zwycięstwo króla Bośni i Hercegowiny. W tej korespondencji Tvrtko I nie wspominał jednak o udziale Lazara w bitwie. Powszechnie zdumienie budziła także śmierć sułtana – Murada I – która mogła przyczynić się do przekonania, iż to właśnie armia chrześcijańska wygrała bitwę (Šuica 2012: 303). Informacje podane w tych źródłach nie dają zatem możliwości całkowitego odtworzenia wydarzeń, które miały miejsce podczas bitwy pomiędzy wojskami Lazara i Murada I.

Jak można wnioskować z historii, przyczyną bitwy na Kosowym Polu była polityka podbojów prowadzona przez Turków osmańskich pod koniec XIV wieku. Już od początków panowania Osmana jego państwo podbijało coraz więcej ziem, prowadząc wojnę podjazdową. Nie tylko położenie państwa osmańskiego było przesądziło o sukcesie, lecz także schyłek Cesarstwa Bizantyjskiego. Zarówno Bizancjum, jak i teren Półwyspu Bałkańskiego były osłabione licznymi wojnami domowymi, utratą terytoriów i konfliktami, co sprawiło, że ziemie te były atrakcyjne dla państwa osmańskiego (Rek 2016: 50-66). Około 1370 roku nastąpił wzmożony okres tureckich najazdów na tereny Półwyspu Bałkańskiego. Już w 1371 roku doszło do ważnej bitwy pod Maricą, gdzie serbskie wojska poniosły klęskę. W 1387 roku Osmanie zajęli najbardziej strategiczny port na tym terytorium – Saloniki. W tym czasie najbardziej zagrożone ze strony Osmańskiej były ziemie Bułgarii, która w 1385 roku straciła Sofię na rzecz Turków, a już w 1388 została całkowicie podbita.

Jako datę bitwy na Kosowym Polu większość źródeł wskazuje 15 czerwca. Później dzień ten stał się wielkim świętem cerkwi, tak zwanym *Vidovdanem* (dzień świętego Wita), który według kalendarza gregoriańskiego obchodzony jest 28 czerwca. Bitwa rozegrała się na Kosowym Polu (obecnie znajdującym się na terenie Kosowa) pomiędzy wojskami osmańskimi i serbskimi (wraz z sojusznikami) – po stronie osmańskiej stał Murad I (później Bejazyd), po stronie serbskiej książę Lazar, Vuk Branković i Vlatko Vuković (Ćorović 2014: 288). Obydwie strony poniosły duże straty podczas walk. Przede wszystkim – został zamordowany sułtan Murad I, a później do niewoli osmańskiej dostał się książę Lazar, który na rozkaz Bejazyda (następcy) został ścięty w zemście za śmierć sułtana (Wasilewski & Felczak 1985: 152). Dlatego też w rzeczywistości bitwa pozostała nierozstrzygnięta. Obie armie wycofały się, ponosząc straty w rycerzach i przywódcach.

Egzekucja Lazara miała duże znaczenie dla Serbów, bowiem cieszył się on wielką sympatią wśród poddanych i cerkwi. Po śmierci władcy serbskiego rozpadła się utworzona przez niego koalicja. Większość możnowładców poległa w bitwie, a część pozostałych przy życiu zaczęła konkurować o władzę nad ziemiami serbskimi. W tym czasie o panowanie nad Serbią walczył Vuk Branković, który zawarł porozumienie z Węgrami. Rządy w państwie objęła jednak, w imieniu małoletniego syna Stefana, wdowa Milica (Wasilewski & Felczak 1985: 153). Później ziemie carycy od północy zaatakował Zygmunt Luksemburski, dlatego też nie była ona w stanie walczyć z wojskami osmańskimi, w związku z czym zawarła układ z sułtanem, umocniony małżeństwem córki, Olivieri, z Bejazydem.

Świadczyło to o ogromnym zdeterminowaniu Milicy i patriarchatu serbskiego, który pobłogosławił ten związek (Ćorović 2014: 292).

Konsekwencje bitwy na Kosowym Polu mogą być różnie odczytane, nie ulega jednak wątpliwości, iż śmierć obydwu władców zmieniła całkowicie sytuację polityczną tych państw. Miejsce Murada I zajął zaradny Bejazyd, który cały czas powiększał zasięg swoich ziem, natomiast Serbia z trudem zaakceptowała śmierć Lazara, a tym samym utratę sojuszy i zmianę pozycji geopolitycznej państwa. Warto podkreślić, iż bitwa na Kosowym Polu często bywa odbierana jako początek pięćsetletniej niewoli tureckiej Serbii, jednak jest to przejaskrawienie faktów, bowiem dopiero w XV wieku można mówić o podboju Półwyspu Bałkańskiego, natomiast w 1459 roku ziem serbskich.

Literatura oralna i jej wpływ na kształtowanie się mitu kosowskiego

Na terenie południowej Słowiańszczyzny ważnym elementem kształtującym kulturę i dziedzictwo społeczne była literatura ludowa, często nazywana literaturą oralną. Występowała ona w formie pieśni i była charakterystyczna dla tego regionu. Pieśniarze ludowi wykształcili się w społeczeństwie, które w większości było niepiśmienne, dlatego też ich spuścizna jest tak ważna i ceniona. Pismo było przywilejem niewielkiej mniejszości, przede wszystkim kleru, bogatej klasy rządzącej czy wąsko wyspecjalizowanych skrybów. W takich społeczeństwach rozwijała się tradycja opowiadania, która miała ogromny wpływ na pozycję pieśniarza. Literatura ludowa tworzyła wyobrażenie o dziejach, które miały miejsce w odległych czasach. Często była ona środkiem przekazu historii o zaistniałych wydarzeniach dla większości ludzi, którzy nie potrafili czytać i pisać. Dzięki temu pieśni mogły kształtować poglądy i wpływać na percepcję historii przez społeczeństwo. W średniowiecznych bitwach rzadko ginęli przywódcy, jednak w bitwie kosowskiej zginęło aż dwóch, co nie mogło przejść bez echa. Przyczyniło się to do powstania niezliczonych pieśni, które tworzyły legendy o bohaterach.

Pieśni o bitwie na Kosowym Polu tworzą cykl kosowski, w którym znaleźć można opis postaci biorących udział w bitwie – wielkich bohaterów – ich przeżyć i perypetii. Jednak utwory te to nie tylko deskrypcja ustna historii, lecz także relacja odnosząca się do ówczesnych norm zachowań, zwyczajów czy ogólnie przyjętych kanonów piękna. Po klęsce w bitwie na Kosowym Polu wielu pieśniarzy obróciło porażkę w zwycięstwo, a tchórzostwo w bohater-

stwo, tworząc utwory opiewające te szczególne wydarzenia i ich bohaterów. Do cyklu kosowskiego można zaliczyć pieśni o Lazarze Hrebeljanoviciu, Milošu Obiliciu, Vuku Brankoviciu, o junakach oraz o kobietach kosowskich.

Jednym z najważniejszych symboli obecnych w pieśniach o bitwie na Kosowym Polu jest wojna dobra ze złem, motyw pojawiający się niemal obligatoryjnie w pieśniach ludowych, ale także w mitologii czy baśniach. Opozycja dobro-zło jest z góry narzucona i wokół niej rozgrywa się główna akcja. Można więc zauważyć, że pieśni kosowskie wyraźnie rysują podział na osi dobra i zła. Postacie walczące po stronie serbskiej są odzwierciedleniem bohaterów, którzy dokonują heroiczych czynów, są dobrzy i zawsze walczą ze złem. Natomiast prezentowanie okrucieństwa i barbarzyństwa Turków osmańskich, umiejscawia ich po stronie zła. Jak pisał Johan Huizinga, „werystyczne akty krwawej przemocy same w sobie, nieopatrzone uwznioślającymi treściami, nie są w stanie zakorzenić się w kulturze, stąd też naturalne jest generowanie legend o szlachetnych bohaterach” (Huizinga 1998: 175-176), którzy walczą ze złem. W tym wypadku mamy dobrych Serbów i ich braci chrześcijan, przeciwstawionych złym i niewiernym najeźdźcom, czyli Turkom Osmańskim. Symbol zdrady, który został wykorzystany w pieśniach opisujących bitwę na Kosowym Polu, miał istotne znaczenie w kreowaniu bohatera i antybohatera.

W pieśniach kosowskich jako bohaterów ukazuje się księcia Lazara i Miloša Obilicia. Ten pierwszy wkrótce po bitwie na Kosowym Polu został ogłoszony przez Cerkiew świętym, darzonym odtąd wyjątkową czcią i poważaniem. Literatura oralna, a także teksty cerkiewne wychwalały męczeńską śmierć walczącego w obronie wszystkich chrześcijan księcia Lazara, opisując jego poświęcenie, odwagę, nadprzyrodzone zdolności i niezwykle honorową postawę. Książę Lazar miał także rzucić klątwę, która została opisana w pieśni *Boj na Kosovu*, a która dotknąć miała wszystkich tych, którzy nie chcieli wyruszyć na Kosowe Pole i uciekli od obowiązku wojny z Turkami. Książę życzył dezertantom, by wygasły ich rody z braku potomstwa i by nie rosły żadne zasiane przez nich pokarmy (Nazečić 1971: 90; Kamińska 1967: 46). Kult księcia Lazara kształtował się w cerkwi serbskiej, aż doczekał się całkowitej sakralizacji i mitologizacji w XIX wieku.

Z kolei Miloš Obilić, który także zyskał miano bohatera bitwy na Kosowym Polu, jest postacią dość tajemniczą. W epice ludowej pojawia się wiele fantastycznych opowieści o życiu Miloša, bowiem w jednej z pieśni zostaje on przedstawiony jako smoczy syn, którego matką jest pasterka (Rekšć 2013: 44). Jest on połączeniem tego, co fantastyczne i zwykłe, ludzkie. Miloš Obilić jest

opisany jako „mityczny heros plemienny, który ucieleśnia dobro i w świętej walce niszczy uosobienie zła, wroga plemienia, sam składając się w ofierze, która ma umożliwić zmartwychwstanie plemienia” (Rapacka 1995: 120). Ob- lilić został wykreowany na symbol męstwa i rycerskiego honoru, a jego legenda urosła do rangi bohatera narodowego, który zabił Murada i poświęcił się dla całego narodu serbskiego.

W baśniach, legendach, a także pieśniach ludowych bohater często przeciwstawiany jest antybohaterowi, a jednym z istotnych elementów fabuły jest zdrada. W pieśniach i późniejszych legendach Vuk Branković został przedstawiony jako zdrajca. Co prawda nie ma konkretnych informacji o jego występku, jednak można wnioskować, iż Vuk nie zginął w walce na Kosowym Polu i nie poniósł żadnych strat, a w późniejszym czasie wszedł w konflikt z wdową, carycą Milicą i swoimi szwagrami (Czamańska & Leśny 2015: 184). To właśnie od tego czasu obraz Vuka Brankovicia jako zdrajcy zaczyna być pokazywany w opozycji do Miloša – wielkiego bohatera i rycerza bez skazy. Warto jednak zauważyć, że nie tylko Vuk został oskarżony o zdradę. Bogu- sław Zieliński podkreślał, iż motyw zdrady stał się dźwignią serbskich dziejów (Zieliński 1998: 244), dzięki której odtąd będzie można wyjaśniać wszelkie niepowodzenia narodu. Synonimem zdrady stali się poturczeńcy zamieszku- jący Półwysep Bałkański, którzy przeszli na wiarę islamu podczas panowania Osmanów. To właśnie im zarzuca się udział w wydarzeniach, które doprowa- dziły do utraty państwa i ponad pięćsetletniej niewoli. Główną ideą pieśni kosowskich, a zarazem ich *leitmotivem*, jest walka oraz porażka, która została przekształcona w mit zwycięstwa. Symbolika kolorów, zwierząt, walki dobra ze złem, motyw zdrady, ale także postawa bohaterów kosowskich zawarta w pie- śniach była wzorem dla południowosłowiańskich literatur. Bitwa na Kosowym Polu zapisała się w pamięci serbskiej jako walka ostateczna o byt i jestestwo. Jej symbole były wykorzystywane w późniejszych czasach także do celów politycz- nych, a architekci przestrzeni zbiorowych tworzyli podwaliny historii państwa serbskiego.

Pompatyczność pieśni, wzór oddania i poświęcenia tych, którzy szli wal- czyć, odgrywały ważną rolę w późniejszym kreowaniu postaw rycerskich i woj- skowych. Każdy Serb wiedział, że jego przeznaczeniem jest walczyć w imię wyższych celów, takich jak Bóg, wolność i ojczyzna. W podobnej konwen- cji kreowana była postawa matek i żon, które miały akceptować świadomość, że ich mężowie, będąc rycerzami, pełnią szczególną rolę w państwie, zaś ich śmierć zostanie w przyszłości uświęcona.

Od romantycznych tendencji XIX wieku do współczesnego postrzegania mitu kosowskiego

Wraz z epoką romantyzmu, na przełomie XVIII i XIX wieku, wielu naukowców europejskich zainteresowało się południowymi pieśniami ludowymi, określanymi mianem południowosłowiańskiej, jugosłowiańskiej czy serbsko-chorwackiej literatury ludowej. Romantyzm europejski przepełniony był narodowymi ideami, które, upolitycznione, wiązały się z przeżyciami jednostki odwołującej się do wspólnoty, określanej jako naród. W tej epoce zwracano się także ku konieczności zachowania i afirmacji bogactwa kultury ludu. W sposób szczególnie kształtował się ów proces na ziemiach południowej słowiańszczyzny, gdzie na początku XIX wieku narody, będące pod jarzmem innych mocarstw, budowały swoją niezależność i państwowość. W tym czasie pojawili się intelektualiści, którzy zapoczątkowali zbieranie pieśni ludowych, uważając je za bogactwo, stojące u fundamentów budzącej się kultury narodowej. Prekursorem zbieraczy pieśni i jednym z najważniejszych południowosłowiańskich ojców narodu był Vuk Stefanović Karadžić. Pieśniami, które w szczególności zawładnęły kulturą i literaturą serbską, były te o bitwie na Kosowym Polu. Podczas wykładów na Sorbonie Adam Mickiewicz podkreślał, iż motywy Kosowa zawłaszczyły poezję serbską, a „Serbowie jeszcze i dziś płaczą, tak jakby bitwa właśnie się odegrała, mówią o niej tak jak o wydarzeniu bieżącym” (Mickiewicz 1995: 45). W XIX wieku nie tylko zbierano pieśni, lecz także odwoływano się do nich w literaturze. Przykładem tego jest wydany w 1849 roku *Gorski vjenac* Petra Petrovicia-Njegoša, w którym autor interpretuje mit kosowski jako przymierze z Bogiem: „Miły bóg się na Serbów rozzłościł za ich śmiertelne grzeszenie [*Bog se na Srbe razljuti za njihova smrt na sagrašenja*]” (Njegoš 2009: 9). Treść utworu nawiązuje do walk prawosławnych Czarnogórców z zamieszkującymi ten kraj wyznawcami islamu, odwołując się do całej historii Serbów, w tym w szczególności bitwy na Kosowym Polu i jej katastrofalnych następstw. Przetwarzając motywy znane z mitu kosowskiego, *Gorski vijenac* stanowi wezwanie do walki z Turkami o wyzwolenie wszystkich Serbów.

Również w wielu innych dziełach pisarzy romantycznych można się doszukać narracyjnej postawy epickiej, znanej z eposu ludowego, oraz stylizowanego monologu gęślarza, który słał bohaterstwo wojowników i lamentuje nad cierpieniem swoich rodaków (Zieliński 1998: 99). W XIX wieku literatura oralna stała się również wpływowym narzędziem do kształtowania ruchów polityczno-społecznych, a południowosłowiańscy romantycy wykorzystali nie

tylko pieśni, ale także folklor, który w narodach stał się w pełni dziełem, aktem i symbolem politycznym (Halili 2012: 278).

Pod koniec XX wieku uwaga całego świata skupiona była na wojnie w Jugosławii, będącą pierwszym tak okrutnym konfliktem po drugiej wojnie światowej w Europie. Ta konfrontacja zbrojna wybuchła w wyniku transformacji ustrojowej na początku lat dziewięćdziesiątych. W tym czasie naród serbski szukał odpowiedzi na trudną rzeczywistość i zrozumienia swojego obecnego położenia. Mit kosowski był idealnym spoiwem społeczeństwa, obracał bowiem porażkę w zwycięstwo, a tchórzostwo w bohaterstwo, uświęcał przegraną bitwę i sakralizował dzieje narodu serbskiego, stojąc na straży bohaterskich czynów i poświęcenia, ucieleśniając myśl, że tylko przez ofiarę i śmierć naród może doświadczyć odrodzenia. Dlatego też politycy w sposób naturalny sięgali do trwale ugruntowanych we wspólnotach symboli, które interpretowali zgodnie z potrzebą chwili (Rekść 2013: 366)¹.

Już podczas wojny domowej w Bośni i Hercegowinie, która toczyła się od 1992 do 1996 roku, prawosławni Serbowie zamieszkujący tamte tereny, nawiązywali do mitu kosowskiego, porównując Arkana² do zbawiciela narodu, którym miał być Miloš Obilić. Powstał wtedy wiersz:

Błagam boga, błagam Obilića / Oh Serbio zrodź młodszego ptaszka/ Co pomoże bośniackim Serbom [...] Nagle z wyżyn niebieskich / Bóg nam zesłał Arkana swojego syna [...] / Serb wierzy tylko Arkanowi / Oj Kosowo od czasu pamiętnego boju / Nie miałaś takiego bohatera (Rekść 2013: 374-375).

Z kolei serbski generał Ratko Mladić, prowadząc swoje oddziały wojsk Republiki Serbskiej w Bośni i Hercegowinie powiadał, że nadszedł wreszcie czas, by po 500 latach wziąć odwet na Turkach (Rekść 2013: 376). Przekonano wtedy Serbów, że wojna domowa na terenie Bośni stanowi nową odsłonę bitwy na Kosowym Polu oraz że znów pozostawieni sami sobie, muszą oni walczyć z innowiercami atakującymi ich ziemię. Odwoływanie się do mitu kosowskiego miało szerokie poparcie społeczne, bowiem wykazano, iż poturczeńcy są potomkami

¹ Konkretniej chodzi tu o działania polityków, którzy używają symboli, od wieków zakorzenionych we wspólnotach (nie tylko całym społeczeństwie).

² Željko Ražnatović, pseudonim Arkan, był nacjonalistycznym politykiem serbskim i dowódcą oddziałów paramilitarnych (Tygrysy Arkana) podczas wojny w Bośni i Hercegowinie i Chorwacji (1991-1996) oraz Kosowie (1998).

Turków osmańskich, z którymi toczono przed wiekami bitwę na Kosowym Polu. Choć było to niezgodne z prawdą³, wielu obywateli uwierzyło w tę narrację, biorąc udział w krwawej wojnie przeciw swoim braciom i siostrom. Dzięki przedstawieniu konfliktu na osi dobra i zła, można było wykreować nowych herosów, walczących po stronie serbskiej, którzy byli odzwierciedleniem bohaterów kosowskich, dokonujących heroiczych czynów oraz walczących ze złem. Natomiast Boszniaków umiejscowiono po stronie zła i innowierstwa, porównując ich do Turków Osmańskich oraz przedstawiając ich okrucieństwoczy barbarzyństwo.

Także w wypadku współczesnego konfliktu w Kosowie, mity odgrywały kluczową rolę w percepcji rzeczywistości. W latach osiemdziesiątych XX wieku, Kosowo, będące okręgiem autonomicznym Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, było w większości zamieszkiwane przez muzułmańskich Albańczyków. W trakcie albańskich protestów w 1981 roku została podpalona serbska cerkiew, co okazało się być początkiem budzenia się w świadomości serbskiej mitu kosowskiego (Waldenberg 2003: 281). W tym czasie historyk Dimitrije Bogdanović, w słynnej pracy zatytułowanej *Knjiga o Kosovu*, przedstawił losy chrześcijańskiego narodu, gnębianego przez wyznawców islamu. Pisarz i polityk serbski, Dobrica Ćosić, w powieści *Czas śmierci* opisał tragiczne losy narodu serbskiego walczącego z odwiecznym wrogiem – Turkami osmańskimi (Rekść 2013: 367-368). Najbardziej jednak dosadne i patetyczne nawiązanie do niej zaprezentował ówczesny prezydent Serbii, Slobodan Milošević w Gazimestanie w 1989 roku, w sześćsetlecie tej bitwy. W przemowie nawiązywał do bitwy na Kosowym Polu, przywołując bohatera, Miloša Obilića – „nie jest trudno, żeby odpowiedzieć dzisiaj na to stare pytanie: w jaki sposób reprezentujemy dziedzictwo Miloša [*Nije nam, prema tome, danas teško da odgovorimo na ono staro pitanje: sa cim cemo pred Miloša*] (Drkucalo2 2011: 15:39), stwierdzając następnie, że Serbowie walczyli nie tylko o swoje ziemie, lecz także bronili całej Europy. Odnosząc się do bitwy, a tym samym ożywiając mit narodowy, kreował narrację odrodzenia narodu serbskiego. Warte odnotowania jest, że grono zwolenników prezydenta tuż po jego śmierci porównało go do księcia Lazara, stwierdzając, że Milošević:

[...] stanął, podobnie jak Lazar przed sześcioma wiekami, przed wyborem: Oddać Kosowo, czyli serbską duszę, czy przystąpić do walki przeciwko przestępcom

³ Na terytorium Bośni i Hercegowiny, Muzułmanie (Boszniacy) są potomkami Chorwatów i Serbów, którzy przyjęli wiarę po ekspansji tureckiej na ziemiach Półwyspu Bałkańskiego, dlatego też Boszniacy określane są pejoratywnie mianem poturczerców.

z NATO. Tak jak i Lazar wiedząc, że walka jest nierówna, a odwrót hańbą, podpisał na siebie wyrok śmierci (Rekść 2013: 378).

Wojna o Kosowo została porównana do mitycznej bitwy na Kosowym Polu, Milošević zaś do księcia Lazara, zachowującego się jak bohater, który wolał przystąpić do walki o Kosowo i wybrać wspomniane wcześniej „królestwo niebieskie”, niż dobra doczesne i podpisanie ugody z siłami NATO. W tym konflikcie znów odwołano się do mitycznej walki dobra ze złem, gdzie dobrzy Serbowie podjęli się walki z muzułmańskimi Albańczykami, którzy chcą odebrać im Kosowo niczym Turcy w 1389 roku. Naród wybrany do wiecznego boju o swoje ziemie ponownie więc staje do walki o jej odzyskanie. Współczesny konflikt świetnie odzwierciedlał mit kosowski, szczególnie uwzględniając podejście Serbów do wojny i Kosowa jako krainy historyczno-sakralnej spuścizny.

Mit kosowski budował wizję przymierza łączącego Boga z narodem serbskim i to właśnie z niego miały się wywodzić nadzwyczajne zdolności, rola i miejsce Serbów w dziejach ludzkości. Nawet obecnie można usłyszeć patriotyczne piosenki serbskie, które wspominają bitwę na Kosowym Polu, księcia Lazara i Obilicia w nawiązaniu do współczesnego konfliktu. Jako przykład niech posłuży choćby taki fragment:

Zza Kosowa jutrznia świta
Świta, świta nowy dzień.
Graczanica cała w blasku,
Oczekuje Vidovdan.
Oj Kosovo, Kosovo
Ziemio moja kochana
Ziemio sławnych rycerzy
Lazara i Milosza.
Wszyscy dzielni z Serbii
Każde serce jest dumne.
Oni kochają ziemię swoją
Gazimestan, Kosowo.
[...]
Serbszczyzna krzyczy cała:
Nie damy wam Kosowa!
To od zawsze nasze było,
Od przed wieku stało! (Tekstovo.pl 2020).

Pieśń o Kosowie zna większość młodych Serbów, często śpiewając ją przy różnych okazjach (na przykład na meczach). Została również wykorzystywana przez Vojislava Šešelja⁴ w jego kampanii prezydenckiej w 2016 roku.

Istnienie mitu zależy od kreowania pamięci zbiorowej danego narodu. Pamięć historyczna tworzona jest już w szkole podstawowej. Podczas wczesnej edukacji szkolnej dzieci uczą się pieśni cyklu kosowskiego na pamięć, ponieważ to właśnie młody człowiek najlepiej przyswaja mity i legendy, ucząc się o odważnych bohaterach. Sanja Bošković w książce *Kosovski kulturološki mit* przeprowadziła z dziećmi wywiad dotyczący ich wrażeń związanych z literaturą ludową, której uczyli się w szkole. Większość zapamiętała pieśni o bitwie na Kosowym Polu i wymieniała wśród ulubionych bohaterów Lazara i Miloša Obilića. Ponadto badani stwierdzali, że była to jedna z najważniejszych bitew, zarówno dla narodu serbskiego, jak i dla całego chrześcijaństwa (Bošković 2014: 447-452)⁵.

Wiedząc, w jaki sposób mit kosowski wpłynął na naród serbski, nietrudno pojąć, że społeczeństwo nie zgadzało się na odłączenie Kosowa od ich państwa. Bitwa na Kosowym Polu była symbolem walki o ojczyznę oraz wielkich bohaterów. Jednak, przede wszystkim, bitwa była symbolem utracenia państwowości przez Serbów z rąk Turków osmańskich. Dlatego pieśni o bitwie na Kosowym Polu, wykorzystane przez polityków, stały się zalążkiem mitu kosowskiego, który na wieki zapisał się w serbskiej tożsamości.

Podsumowanie

Bitwa na Kosowym Polu była jedną z chętniej opisywanych bitew w dziejopisach serbskich, tureckich, bizantyjskich, bośniackich, dubrownickich oraz w przekazach zachodnioeuropejskich. Miała wielkie znaczenie dla stosunków dyplomatycznych państw i utwierdzenia pozycji podmiotów władzy na Bałkanach. Dlatego też tak znacznie różniły się treści kronik, zapisów mnichów, czy korespondencji dyplomatycznej wymienianej pomiędzy państwami. Bitwa

⁴ Vojislav Šešelj – serbski nacjonalistyczny polityk, lider Serbskiej Partii Radykalnej, został oskarżony o zbrodnie przeciw ludzkości przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii i uniewinniony.

⁵ Badania były przeprowadzone w formie wywiadu, na grupie dwadzieścioro dzieci w wieku od dwunastu do osiemnastu lat.

miała niewątpliwie duże znaczenie dla Serbii i innych ziem ościennych, jednak była ona jednym z wielu wydarzeń i potyczek militarnych, które rozegrały się podczas podbojów tureckich w XIV i XV wieku.

Pieśni, które były nieodłącznym elementem literatury oralnej, cieszyły się popularnością, nie tylko w epoce średniowiecza, lecz także w romantyzmie czy w czasach współczesnych. Były nośnikiem pamięci o stoczonych walkach, bohaterach czy innych dziejach narodu. Niektóre zyskały miano mitu, zapisując się na długi okres w świadomości społeczeństwa. Serbskie pieśni o bitwie na Kosowym Polu doskonale wpisują się w romantyczną koncepcję mitu narodowego. Te opowieści przekazywały odpowiednie wartości i symbole oraz były pewnego rodzaju powrotem do wspomnień ze złotego wieku państwa, tłumacząc jego upadek i motywując poddanych do walki o ojczyznę.

Serbska pamięć zbiorowa została ukształtowana przez ponad pięćsetletnią niewolą osmańską. Doprowadziło to do wytworzenia zakłamanego obrazu państwowości serbskiej sprzed bitwy na Kosowym Polu. Stoczona walka stała się najważniejszą cezurą serbskiej historii, punktem zwrotnym, po którym wszystko uległo zmianie i nic nie było już takie samo. Pamięć zawładnęła społeczeństwem serbskim i odzwierciedliła się w skrajnym pojmowaniu świata. Zniekształcony obraz rzeczywistości był utrwalany przez kolejne pokolenia, zapisując się we współczesnej tożsamości serbskiej.

Według Karla Friedricha Gaussa z tożsamością mamy do czynienia, gdy ludzie odwołują się do czegoś trwałego, jakichś nietykalnych wartości, których trzeba bronić. W tym sensie urasta ona do rzeczy świętej (Gauss 2008: 70-76), dlatego mity w procesie konstituowania tożsamości narodowej odgrywają ważną rolę spajającą społeczeństwo, a zarazem przypominającą dzieje „złotej państwowości”. W tym rozumieniu mit kosowski zachował się we współczesnej serbskiej tożsamości jako ważny składnik tęsknoty za wielką Serbią i mężnymi władcami.

Źródła cytowań

- ASSMANN, JAN (2008), *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przekł. Anna Kryczyńska-Pham, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- BAUMAN, ZYGMUNT (2006), *Tożsamość, rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- BOŠKOVIĆ, SANJA (2014), *Kosovski kulturološki mit*, Beograd: Službeni Glasnik.
- CSÁKY, MORITZ (2014), *I pamięć. Pamiętanie i strategie pamięci w narracji historycznej. Przykład Europy Centralnej*, w: Kornelia Kończal (red.), *(Kon)teksty pamięci: antologia*, przekł. Ewa Bağlajewska-Miglus, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, ss. 191-204.
- ČOLOVIĆ, IVAN (2001), *Dubina*, Beograd: Samizdat B92.
- ČOLOVIĆ, IVAN (2014), *Batkany – terror kultury*, przekł. Magdalena Petryńska, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- ĆOROVIĆ, VLADIMIR (2014), *Istorija Srba*, Beograd: Naučna KMD.
- CZAMAŃSKA, ILONA, JAN LEŚNY (2015), *Bitwa na Kosowym Polu 1389*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- DRKUCALO2 (2011), 'Celi govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu 1989', online: <https://www.youtube.com/watch?v=vdU6ngDhrAA>, 31:26, [dostęp: 29.11.2019]
- ELIADE, MIRCEA (1998), *Aspekty mitu*, przekł. Piotr Mrówczyński, Warszawa: Wydawnictwo KR.
- GAUSS, KARLA FRIEDRICH (2008), *Europejski alfabet*, przekł. Alicja Rosenau, Wołowiec 2008, Wydawnictwo Czarne.
- GJURGJAN, LJILJANA (1995), *Mit, nacija i književnost „krajastoljeća”: Vladimir Nazor i Wiliam Butler Yeats*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- HALILI, RIGELS (2012), *Naród i jego pieśni, Rzecz o oralności, piśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- HUIZINGA, JOHAN (1998), *Homo Ludens. Zabawa jako źródło kultury*, przekł. Witold Wirpsza, Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
- KAMIEŃSKA, ANNA (1967), *Perty i kamienie. Wybór serbsko – chorwackiej poezji ludowej*, Warszawa, Wydawnictwo Państwowy Instytut Wydawniczy.

- KOŁAKOWSKI, LESZEK (1972), *Obecność mitu*, Paryż: Instytut Literacki.
- KOŁAKOWSKI, LESZEK (2011), *O tożsamości zbiorowej*, w: Leszek Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, ss. 136-148.
- MICKIEWICZ, ADAM (1995) *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy. Półrocze I*, w: Adam Mickiewicz, *Dzieła*, T. 8, Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
- MIZGALSKI, JERZY (2008), *Tożsamość polityczna, studium zjawiska*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- NAZEČIĆ, SALKO (1971), *Junačke narodne pesme*, Sarajevo: Svjetlost.
- NJEGOŠ, PETAR PETROVIĆ (2009), *Gorski vijenac*, Beograd: Srpska Književna Zadruga.
- NIKITOROWICZ, JERZY (2005), *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowe*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- RAPACKA, JOANNA (1995), *Godzina Herdera, O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- REK, STANISŁAW (2016), *Kosowe Pole 1389*, Warszawa: Bellona
- REKŚĆ, MAGDALENA (2013) *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- TEKSTOWO.PL (2020), 'Oj Kosovo, Kosovo', online: https://www.tekstowo.pl/piosenka,serbski_utwor_folkowy,oj_kosovo_kosovo.html, [dostęp: 18.08.2020].
- WALDENBERG, MAREK (2003), *Rozbicie Jugosławii: od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- WASILEWSKI, TADEUSZ, WACŁAW FELCZAK (1985), *Historia Jugosławii*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- WOJTASZCZYK, KONSTANTY A., WOJCIECH JAKUBOWSKI (2017), *Społeczeństwo i polityka, podstawy nauk politycznych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA.
- ZIELIŃSKI, BOGUSŁAW (1998), *Serbska powieść historyczna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.